

Отримано: 29 вересня 2021 р.

Прорецензовано: 2 грудня 2021 р.

Прийнято до друку: 3 грудня 2021 р.

e-mail: allakozak@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2021-12(80)-143-146

Козак А. В., Близнюк Л. М. Міжкультурна комунікація у вивченні німецької мови. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острог: Вид-во НаУОА, 2021. Вип. 12(80). С. 143–146.

УДК: 811.112.2:378.016]:130.2:316.77

Козак Алла Володимирівна,
кандидат педагогічних наук,
Волинський національний університет імені Лесі Українки
Близнюк Людмила Миколаївна,
кандидат філологічних наук,
Волинський національний університет імені Лесі Українки

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ У ВИВЧЕННІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Стаття є дослідженням проблем формування міжкультурної комунікації у процесі вивчення німецької мови. Іноземні мови в сучасному суспільстві набувають все більшої значущості, разом з цим зростає і потреба у високому рівні володіння ними, але неможливо повноцінно спілкуватися з представниками іншої культури, нічого не знаючи про особливості цього народу. Іноземна мова є дієвим чинником розвитку особистості в полікультурному просторі. Як явище духовного життя людства, вона виконує головну роль – сприяє процесу комунікації, соціалізації, професіоналізації та соціальної адаптації. На сучасному етапі розвитку методики викладання іноземних мов дослідники виділяють три основні цілі навчання іноземної мови як мови міжнародного спілкування і комунікації. Зазначено, що іноземна мова повинна вивчатися в нерозривній єдності зі світом і культурою народів, що говорять цими мовами. До основних компонентів іноземної культури відносять наступні елементи: повсякденну поведінку; традиційно-побутову культуру; традиції, а також обряди, які можна сприймати як традиції; національні картини світу, які відображають специфіку сприйняття навколишнього світу; художню культуру, яку можна також віднести до елементів етнографії та етнології. Наголошено, що при включенні аспектів міжкультурної комунікації в зміст навчання іноземної мови необхідно використовувати автентичні матеріали для її засвоєння. Нами виділено наступні шляхи одночасного вивчення німецької мови і культури студентами, які найкраще зарекомендували себе під час навчального процесу: рольові ігри, підготовка індивідуальних повідомлень, групові повідомлення або діалоги, презентації по темі, домашнє читання, контакти з представниками інших культур, загальне обговорення, домашні твори на задану тему. Таким чином, акцентування у навчальному процесі на особливостях міжкультурної комунікації роблять заняття з іноземної мови більш різноманітними, цікавими, що веде до підвищення мотивації навчання та сприйняття реальної картини навколишнього світу.

Ключові слова: іноземна мова, культура, міжкультурна комунікація, спілкування, методика навчання.

Alla Kozak,
PhD in pedagogics,
Lesya Ukrainka Volyn State University
Ludmyla Blyznyuk,
PhD in philology,
Lesya Ukrainka Volyn State University

INTERCULTURAL COMMUNICATION IN A GERMAN LANGUAGE STUDY

The article deals with a study of intercultural communication formation problems in the process of learning German language. Foreign languages in a modern society are becoming increasingly important, as well as the growing need for a high level of proficiency, but it is impossible to fully communicate with other cultures without knowing anything about the characteristics of this people. A foreign language is an effective factor in the development of personality in a multicultural space. As a phenomenon of the spiritual life of mankind, it plays a major role, it promotes the process of communication, socialization, professionalization and social adaptation. At the present stage of development of teaching foreign languages methods, researchers identify three main goals of teaching a foreign language as a language of international communication and communication itself. It is noted that a foreign language should be studied in an inseparable unity with the world and culture of the peoples who speak these languages. The main components of foreign culture include the following elements: everyday behavior; traditional household culture; traditions, as well as rites that can be perceived as traditions; national pictures of the world that reflect the specifics of perception of the world around; artistic culture, which can also be attributed to the elements of ethnography and ethnology. It is emphasized that it is necessary to use authentic materials for its mastering when including aspects of intercultural communication in the content of foreign language teaching. We have identified the following ways to simultaneously study of German language and culture by the students who have proven themselves best during the learning process: role-playing games, preparation of individual messages, group messages or dialogues, presentations of the topics, home reading, contacts with other cultures, general discussion, homework on a given topic. Thus, the emphasis in the educational process on the features of intercultural communication make foreign language classes more diverse, interesting, which leads to the increased learning motivation and perception of the real picture of the world.

Key words: foreign language, culture, intercultural communication, communication, teaching methods.

Актуальність проблеми дослідження. В умовах глобалізації світ вступає в нову реальність, яка вимагає жити за принципами глобального он-лайн, тобто розвиватися в унісон з іншими державами. Наслідками глобалізаційних процесів стали міжнародний поділ праці, міграція в масштабах усієї планети капіталу, людських та виробничих ресурсів, а також зближення та взаємопроникнення різних культур. На межі XX і XXI століть актуалізувались проблеми міжкультурної комунікації.

Сучасні тенденції освіти в суспільно-політичних і економічних умовах нашої країни полягають в посиленні вимог до професійної підготовки майбутніх фахівців, в тому числі в розвитку комунікативних здібностей людини, формуванні потреби постійного підвищення професійної кваліфікації, а також виховання людини культури. Постає питання про залучення людини XXI століття до світової культури, про наближення її культурного рівня до європейського стандарту, про

володіння декількома іноземними мовами, що, в свою чергу, вимагає формування мовної особистості і її реальних комунікативно-пізнавальних і культурних компетенцій, що складають основу системи навчання. Розширення міжнародних зв'язків, включення нашої країни в світову цивілізацію привели до зростання ролі іноземної мови і в житті суспільства, і в професійній діяльності сучасного фахівця. Для якого однією з умов професійної компетентності стає не тільки володіння іноземною мовою, а і здатності суб'єктів суспільного простору до міжкультурної взаємодії на принципах демократії, рівних прав та можливостей [5, с. 509].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх десятиліть проблема впровадження міжкультурної комунікації у процесі вивчення іноземної мови посіла вагоме місце в науково-методичних дослідженнях багатьох вітчизняних і зарубіжних учених (Н. Ф. Бориско, Н. Д. Гальскова, Л. П. Голованчук, А. Й. Гордєєва, О. О. Коломінова, О. Л. Красковська, Ю. І. Пассов, В. В. Сафонова, Н. К. Склярєнко, С. Г. Тер-Мінасова, В. П. Фурманова, D. Buttjes, Н. В. Buscha, М. Вугам, Ju. Istjagin, С. Kramch, J. Roche та ін.). Сучасні українські вчені П. Донець, Т. Комарницька, П. Осипов досліджують проблеми міжкультурного спілкування; С. М. Верещагін, В. П. Костомаров, В. В. Воробйов у своїх працях наголошують на тому, що, вивчаючи іноземну мову, необхідно звертати увагу на вивчення культурних особливостей країни.

Мета дослідження – проаналізувати методи формування міжкультурної комунікації у процесі вивчення німецької мови.

Об'єкт дослідження – методи формування міжкультурної комунікації у процесі вивчення німецької мови.

Предмет дослідження – міжкультурна комунікація.

Виклад основного матеріалу. Термін «міжкультурна комунікація» у вузькому сенсі з'явився в науковій літературі в 1970-х роках. До цього часу сформувався і науковий напрям, серцевиною якого стало вивчення комунікативних невдач і їх наслідків в ситуаціях міжкультурного спілкування. Згодом відбулося розширення поняття міжкультурної комунікації на такі області, як теорія перекладу, навчання іноземним мовам, порівняльна культурологія та ін. До теперішнього моменту наукові дослідження в області міжкультурної комунікації фокусуються на поведінці людей, які стикаються з культурно зумовленими відмінностями в мовній діяльності і наслідками цих відмінностей [4, с. 25].

Поняття міжкультурної комунікації набуло особливого поширення у німецькомовному просторі. Крум та Вірлакер тлумачать явище міжкультурної комунікації таким чином: існують відмінні одна від одної культури; культура та комунікація тісно пов'язані; елементи культуральності знаходять своє відображення у комунікації; схожі культури полегшують комунікацію, а різні – ускладнюють; причетність до певної культури припускає специфічність комунікації [7, с. 38].

Існує тісний зв'язок і взаємозалежність викладання іноземних мов і міжкультурної комунікації. Мова – це не тільки джерело комунікативної діяльності, але й засіб пізнання, формування, передачі думок, вираження почуттів, емоційних станів людини, засіб реалізації усіх людських потреб.

Мова є дієвим чинником розвитку особистості в полікультурному просторі. Як явище духовного життя людства, вона виконує головну роль – сприяє процесу комунікації, соціалізації, професіоналізації та соціальної адаптації. Соціалізацію, як процес соціального становлення особистості, засвоєння індивідом цінностей, норм, установок, зразків поведінки, власних даних суспільству, соціальної групи, неможливо уявити поза контекстом мови. А кожне заняття з іноземної мови – це практика міжкультурної комунікації і за кожним словом стоїть зумовлене національною свідомістю уявлення про світ.

Безпосередній зв'язок навчання іноземної мови і культури сьогодні не викликає заперечень ні в лінгвістичній, ні в педагогічній сферах. Більш того, він перейшов у політичну сферу: у результаті міграції населення та виникнення мультикультурних суспільств процес навчання іноземних мов набуває іншого статусу. Іноземна мова є одним з основних інструментів виховання мовної особистості з загальнопланетарним мисленням, здатної адаптуватися до сучасного рівня і стилю професійного та особистісного спілкування. Це забезпечується впровадженням різних форм комунікації з використанням креативних та інноваційних технологій, що сприяє розвитку уміння чітко визначати ситуації і мету спілкування з плановістю її реалізацією, розширення творчого та наукового потенціалу студентів у контексті міжкультурної комунікації [6, с. 116].

Іноземна мова сьогодні є об'єктивним засобом не тільки міжособистісного, а й міжнаціонального, міжнародного спілкування. Небувалий попит зажадав небувалої пропозиції. Несподівано для себе викладачі іноземних мов опинилися в центрі суспільної уваги: фахівці з різних областей науки, культури, бізнесу, техніки і всіх інших областей людської діяльності зажадали негайного навчання іноземним мовам як знаряддю виробництва. Їх не цікавить ні теорія, ні історія мови – іноземні мови, в першу чергу німецька, потрібні їм виключно функціонально, для використання в різних сферах життя суспільства як засіб реального спілкування з людьми з інших країн Європейського Союзу. У зв'язку з цим треба було кардинально змінювати погляд на викладання іноземної мови з урахуванням більшої уваги і ухилу на лінгвістику і міжкультурну комунікацію.

На сучасному етапі розвитку методики викладання іноземних мов дослідники виділяють наступні основні цілі навчання іноземної мови як мови міжнародного спілкування [2, с. 31]:

1. Комунікативний та соціокультурний розвиток особистості студента, підготовка його до міжкультурного та міжнаціонального спілкування, що передбачає:

- розвиток культури сприйняття автентичних текстів;
- формування і розвиток білінгвістичної комунікативної компетенції (мовної, мовленнєвої, лінгвокраїнознавчої, соціолінгвістичної), необхідної для спілкування в різних сферах;
- формування уявлень про діалог культур як життєвої філософії, що свідомо обирається та має на увазі повагу до інших культур, толерантність по відношенню до інших мов і культур, мовний такт, готовність до вивчення культурної спадщини світу, до духовного збагачення досягненнями інших культур, до пошуку ненасильницьких способів вирішення протиріч і конфліктів;
- ознайомлення з культурою країн досліджуваної мови, її зв'язками зі світовою культурою, геополітичним і континентальним середовищем поширення.

2. Навчання технології вивчення іноземних мов і розвиток їх самоосвітнього потенціалу для задоволення особистісних інтересів у вивченні іноземної мови в тих або інших сферах спілкування, галузях знання. Аспектами даної мети виступає:

- спрямованість на навчання техніки роботи з вітчизняною та зарубіжною довідковою літературою;

- спрямованість на навчання способам схематизації комунікативно-пізнавальної інформації (побудова мовних і комунікативних алгоритмів, таблиць, схем);
- спрямованість на розвиток навичок роботи з літературою, аудіо- і відеоматеріалами, сучасними комп'ютерними програмами;
- спрямованість на навчання узагальненню персонального досвіду вивчення першої іноземної мови для використання його при вивченні другої іноземної мови;
- спрямованість на ознайомлення з міжнародними текстами для визначення рівня володіння мовою;
- спрямованість на навчання формам самоконтролю ефективності навчальної, комунікативно-пізнавальної та комунікативної діяльності іноземною мовою.

3. Навчання культури діловодства на іноземній мові, що включає:

- навчання правилам оформлення документів і ведення переписки відповідно до стандартів, прийнятих в країнах, що вивчається;
- навчання мовному етикету ділового спілкування.

Максимальний розвиток комунікативних здібностей – ось основне, перспективне, але дуже нелегке завдання, яке стоїть перед викладачами іноземних мов. Для його вирішення необхідно освоїти і нові методи викладання, спрямовані на розвиток всіх чотирьох видів володіння мовою, і принципово нові навчальні матеріали, за допомогою яких можна навчити людей спілкуватися [2, с. 133]. При цьому, зрозуміло, було б неправильно кинутися від однієї крайності в іншу і відмовитися від усіх старих методик: з них необхідно дбайливо відібрати все найкраще, корисне, що пройшло перевірку практикою викладання. Відповідь на питання про вирішення актуального завдання навчання іноземним мовам як засобу комунікації між представниками різних народів і культур полягає в тому, що іноземна мова повинна вивчатися в нерозривній єдності зі світом і культурою народів, що говорять на цих мовах. До основних компонентів подібної іноземної культури можна віднести наступні елементи:

- повсякденну поведінку;
- традиційно-побутову культуру;
- традиції, а також обряди, які можна сприймати як традиції;
- національні картини світу, які відображають специфіку сприйняття навколишнього світу;
- художню культуру, яку можна також віднести до елементів етнографії та етнології [1, с. 700].

Іншими словами, можна сказати, що теоретичні знання мови повинні доповнюватися практичними вміннями того, коли сказати, що сказати, кому і за кого, як можна використовувати значення даного слова в конкретному контексті.

При включенні аспектів міжкультурної комунікації в зміст навчання іноземної мови потрібні адекватні засоби для її засвоєння. Такими засобами можуть бути, перш за все, автентичні матеріали: літературні та музичні твори, предмети реальної дійсності і їх ілюстративні зображення, які найбільше можуть наблизити студента до природного культурологічного середовища. Повідомлення знань про культуру, історію, реалії та традиції сприяє вихованню позитивного ставлення до іноземної мови, культури народу – носія цієї мови [9, с. 10].

При навчанні міжкультурної комунікації в процесі вивчення іноземної мови також необхідно враховувати так звані приховані складнощі, які виникають при спілкуванні і комунікації. Вони обумовлені неповторністю лексико-фразеологічної сполучуваності кожного слова в рамках конкретної мови. Така специфіка стає очевидною при порівнянні мов. Тому при вивченні іноземних мов важливо зачувати слова не окремо, а в природних, стійких поєднаннях. Ще однією складністю є конфлікт між культурними уявленнями різних народів про явища і предмети реальності, які позначені еквівалентними словами відповідних мов. Слід згадати і ще одну складність: непорозуміння при міжкультурному спілкуванні часто обумовлено порушенням очікувань комунікантів, яке пояснюється культурними відмінностями. Це викликає негативні емоції по відношенню до партнера-комуніканта і всієї культури, яку той представляє, робить весь процес спілкування невдалим. Ми формуємо наше тлумачення отриманих сигналів на власному життєвому досвіді і культурі. Саме тому чужа поведінка, заснована на іншому досвіді і культурі, може бути витлумачена нами невірно. В цьому випадку у нас виникає тривога, невпевненість через нездатність передбачити подальший хід процесу комунікації і його результати. У зв'язку з цим, крім оволодіння іноземними мовами, важливо не тільки знати принципи міжкультурної комунікації, а й застосовувати і удосконалювати їх на практиці [3, с. 114].

З огляду на науково-методичні праці видатних методистів у галузі викладання іноземних мов та міжкультурної комунікації [4; 7] і власний педагогічний досвід, нами було виділено наступні шляхи одночасного вивчення іноземної (німецької) мови і культури студентами, які найкраще зарекомендували себе під час навчального процесу.

Рольові ігри. Дуже популярна в наш час методика, коли студенти представляють себе людиною іншої національності і, намагаючись зберегти особливості її культури і мови, розігрують сценки з теми, що вивчається. Це форма театралізованої вистави вимагає, висловлюючись мовою акторів, максимального проникнення в роль, а значить серйозної підготовки, пошуку матеріалів в книгах і засобах масової інформації. Необхідно відзначити, що можливості для цього у сучасних студентів необмежені: прекрасні спеціалізовані книжкові магазини, кінофільми, телепрограми, «ток-шоу», інтернет, особисте спілкування з носіями певної культури і мови (в клубах, барах, на студентських вечорах, та ін.). Ми використовували рольові ігри на заняттях, на яких обговорювали особливості ведення ділових переговорів в різних країнах; специфіку традицій та проведення Етно-фестивалів, регіональні особливості традиційних страв; відмінності у святкуванні релігійних свят у Германії та Україні.

Підготовка індивідуальних повідомлень, що містять цікаві факти по темі заняття. Наприклад, вища освіта в одній з німецькомовних країн Європи (Германія, Австрія, Швейцарія), їх особливості національної кухні, особливості ведення ділових переговорів в різних країнах і т. п., відповідно до поточної теми заняття. Студенти обирають країну і готують десяти хвилинний огляд по темі. Інша частина групи ретельно конспектує виступ, щоб бути готовою до аргументованого обговорення. В кінці заняття студенти розробляють, наприклад, ідеальну систему вищої освіти в нашій країні, ґрунтуючись на досвіді і досягненнях інших країн. Робота кожного студента оцінюється окремо.

Групові повідомлення або діалоги, в яких порівнюються і аналізуються культурні особливості різних країн в певній галузі життя (відповідно до теми заняття). Два, три або чотири (але не більше) студенти готують вдома повідомлення, наприклад, про особливості національної кухні будь-якої частини країни. Інформація повинна бути потрібною, цікавою, захоплюючою, правильно публічно представленою і емоційною. Студенти використовують різні візуальні засоби: комп'ютер, на якому демонструють відео кліпи, картинки, елементи фольклору. Ми дуже вітаємо використання на заняттях постерів, предметів народного одягу і навіть опис незвичайних рецептів національних страв.

Презентації по темі. Оскільки велика частина ділового спілкування в даний час проходить у вигляді різних презентацій, наша мета – навчити студентів правильно і грамотно використовувати цей вид роботи. Будь-який публічний виступ (відповідь на занятті з місця або біля дошки, тост за столом, анекдот в колі друзів і ін.) – це презентація, тобто невелика театралізована вистава, для якої існують свої правила. Вони можуть бути загальними для всіх, але мати деякі особливості в різних країнах і культурах. Мова тіла, темп мови, способи залучення й утримання уваги аудиторії дещо відрізняються, наприклад, в Німеччині, Австрії та Україні. Володіти своїм тілом, голосом, інтонацією, вміти цікаво і правильно підбирати і доносити інформацію для різних слухачів, правильно користуватися наочними засобами різних видів в процесі проведення презентації – цими навичками повинні володіти майбутні спеціалісти.

Домашнє читання. Це особливий вид домашньої роботи. Студенти отримують завдання на місяць, в кінці якого на одному із занять обговорюють особливості культури, описаної в певному художньому творі (наприклад, в романах «Фауст» І. В. Гете, «Будденброки» Т. Манн, «Лускунчик» Е. Т. А. Гофман). Під час обговорення викладач робить акцент на специфічних рисах героїв, які характеризують їх як представників певної культури, певного менталітету, властивого описуваного в романі часу. Студенти обговорюють питання відмінностей між традиціями в порівнянні з нашим часом і нашою країною. Цей метод роботи допомагає студентам активно поповнити свій вокабуляр, дізнатися нові реалії, характерні для даної країни, зануритися в світ іншої культури.

Контакти з представниками інших культур, які можуть відбуватися за допомогою Web-камери, особистого спілкування; запрошення представників іншої культури на заняття і імпровізована прес-конференція з ними. На заняттях студенти діляться особистим досвідом спілкування з однолітками, розповідають як німецький студент показував свою кімнату, орудуючи Web-камерою, як співрозмовник з Австрії знайомив нашого учня з музикою, яку любить. На одне із занять ми запросили молодого викладача з Канади, що працює в системі LanguageLink, і він відповідав на наші запитання про свою країну, про молодь і їх захоплення, про особливості і складності навчання в університетах його батьківщини.

Підготовка рекомендацій для поїздки: «Інструктаж туристів перед поїздкою в ту чи іншу країну». Виконується індивідуально в якості домашнього завдання. Темі попередньо розподіляються між студентами, і на занятті кожен «інструктор» розповідає про обраної ним країні і відповідає на питання аудиторії. Головне завдання «інструктора» повідомити майбутнім «туристам» найнеобхіднішу інформацію, яка б допомогла їм з перших днів адаптуватися в країні. Вона повинна стосуватися різноманітних сторін життя країни, бути цікавою і корисною. Можна ускладнити завдання, запропонувавши «інструкторові» виступити перед німцями, що мають намір відвідати Іспанію, Туреччину, Японію, або перед англіцями, американцями, українцями, що мають намір відвідати Німеччину. Тоді йому доведеться враховувати національні та культурні особливості аудиторії і специфіку інформації, необхідної їм для відвідання цієї конкретної країни.

Загальне обговорення культурних особливостей тієї чи іншої частини країни на основі індивідуального досвіду студентів, знань, отриманих із засобів масової інформації, книг, журналів. Студенти сідають в коло і в формі вільної бесіди діляться інформацією з товаришами. Викладач пропонує регіон країни для обговорення, а студенти повинні обмінятися інформацією так, щоб склалося найбільш повне і правильне уявлення про країну. Цей вид роботи використовується в кінці модуля або року, коли накопичилося багато інформації, коли студенти вже мали можливість побачити країну з різних точок зору, познайомитися з різними стилями життя її мешканців і склали свою думку, яку і повинні відстоювати в кінці обговорення.

Домашні твори на задану тему. Ми намагаємося якомога частіше вдаватися до цього виду роботи, щоб студенти не забували граматику, особливості писемного мовлення і щоб ретельніше і структуровано викладали інформацію.

В процесі виконання перерахованих вище видів роботи на заняттях і вдома студентам доводиться активно користуватися німецькою мовою. І, звичайно, знайомитися з величезною кількістю реалій, властивих Німеччині.

Висновки. Іноземні мови в сучасному суспільстві набувають все більшої значущості, разом з цим зростає і потреба у високому рівні володіння ними, але неможливо повноцінно спілкуватися з представниками іншої культури, нічого не знаючи про особливості цього народу. Тобто, щоб по-справжньому опанувати іноземну мову, недостатньо засвоїти тільки її лексичні, граматичні та синтаксичні особливості. Мова – це частина культури будь-якого народу, розумінню якої і сприяє міжкультурна комунікація. А акцентування у навчальному процесі на особливостях міжкультурної комунікації роблять заняття з іноземної мови більш різноманітними, цікавими, що веде до підвищення мотивації навчання та сприйняття реальної картини навколишнього світу.

Література:

1. Афанас'єва Л. В., Смирнова М. Л. Навчання іноземної мови як інструмент для ефективних міжкультурних контактів. *Modern Science: Problems and Innovations: зб. II Міжнар. наук.-практ. конф., (Стокгольм, Швеція, 3–5 трав. 2020 р.)*. Стокгольм, 2020. С. 697–705.
2. Гузикова М. О. Основы теории межкультурной коммуникации: учеб. посо-бие. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2015. 124 с.
3. Лучкевич В. Особливості формування міжкультурної компетенції під час навчання іноземної мови. *Збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2012. Вип. 1. С. 131–137.
4. Манакин В. М. Мова і міжкультурна комунікація. К.: Видавничий центр «Академія», 2012. 145 с.
5. Паничок Т. Я. Особливості формування міжкультурної комунікації у процесі викладання німецької мови. *Молодий вчений*. 2017. № 10 (50). С. 509–512.
6. Приходько Н. Г. Формування міжкультурної комунікації у процесі опанування іноземною мовою. *Стратегії міжкультурної комунікації в мовній освіті сучасного ВНЗ. зб. матеріалів Міжнар. наук. – практ. конф.* К.: КНЕУ, 2016. С. 115–117.
7. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. М.: Изд-во МГУ, 2008. 352 с.
8. Тургалиева Э. М. Межкультурная коммуникация в преподавании иностранного языка в высшем учебном заведении. *Образование в современном мире: Сб. науч. статей*. 2017. Т. 12. 2017. С. 110–117.
9. Чалая Е. М., Якименко Е. М. Проблема межкультурной коммуникации в изучении иностранных языков. *Věda a technologie: krok do budoucnosti 2014: materialy X mezinárodní vědecko-praktická konference*. Praha: Education and Science, 2014. Díl 23 (80). С. 8–12.